

EL CANT D'ESTIL VALENCIÀ

Josep Vicent Frechina
Caramella I (1999)

EL CANT DE L'HORTA

Hi ha un esclat alegre de vent i corda amb un ritme que s'endevina familiar; sobtadament, algun ressort ocult es dispara a destemps i una veu prodigiosa s'enlaira agitant-se com un canyar espolsat per la tramuntana. Els músics vacil·len uns instants i després, amb rutinària estupefacció, persegueixen estèrilment el cantador que s'entesta en disposar un enfilall de notes, a cadascuna més bella i inversemblant, sobre les canyes revoltades. Canta valencianes, cant d'estil; una forma de cantar indestruable del paisatge que la veié nàixer, justament un paisatge de canyars, de terra blanca i alqueries: l'Horta de València. Àngel Pla, *Pollastret*, cantador i fill de cantador, explicava açò mateix a Josep Antoni Collado: «[...] a les *cantaes* del camí del Cementeri, que havies d'anar botant séquies entre camps d'horta, per a arribar a les tres de la matinada a una alqueria... quan et plantaves allí davall de la parra i els vents mamprenien a tocar... és que se t'esborronava la pell! Allí no respirava ni el Nostre Senyor! Així és que, amb eixe silenci i eixe respecte, inclús cansat i sense ganes cantaves com un rossinyol».

És fàcil d'entendre, doncs, per què en les darreres dècades la degradació progressiva de l'Horta i l'esvaïment de la seua cultura associada ha comportat una degradació paral·lela del cant. És cert que el seu àmbit de difusió és molt més ampli —abasta des de la Plana de Castelló fins a la Marina— però era a l'Horta i la ciutat de València —i a algunes comarques veïnes— on guanyava el seu vigor

J. V. FRECHINA

La Sabatereta

característic i la seua projecció popular, on es renovava, on s'inventava de bell nou en cada *guitarrà*: probablement, l'entorn hi proveïa un estat d'ànim especial més vulnerable a l'emoció i, per tant, a la creativitat. Ara aquest procés s'ha aturat i el cant pateix una certa paràlisi: hi ha pocs cantadors i les seues interpretacions manifesten una clara tendència a la reiteració; hi ha una crisi majúscula en els textos, que rarament s'improvisen —si improvisar no consisteix a enllaçar aleatòriament tot l'assortiment de tòpics jocfloralistes—; i hi ha, per fi, l'extraordinària indiferència que inspira al gruix de la població, potser perquè el món del cant no ha sabut adaptar-se als processos modernitzadors i ha romàs parapetat al seu cadafal «folklòric». Tanmateix, tot i aquesta relativa immobilitat, continua essent una fet cultural viu, que es transmet d'individu a individu, com ha estat sempre, i del qual hom pot encara gaudir sense que haja passat pel tamís de la «recuperació».

'U', 'u i dos', 'u i dotze'

El cant valencià o d'estil és el resultat de l'evolució soferta pel repertori de cançons que es feien servir a les rondes i, possiblement, als balls, evolució que fixà definitivament les varietats —les procedents dels fandangos (l'«u» i, de menor implantació, les riberenques), les procedents d'altra espècie afandangada llunyanament emparentada amb la jota (l'«u i dos», i l'«u i dotze») i les albaides, suficientment diferenciades de la resta per merèixer la seua exclusió del conjunt— i en definí la forma d'interpretar-les: sobre el ritme ternari i l'esquema harmònic bàsic que desenvolupa la rondalla de corda i que remarca la secció de vent, el cantador improvisa la melodia amb la lletra que, a cau d'orella, li va dictant el *versor*, adornant el final de cada frase amb un seguit més o menys llarg de melismes: els *requints*. La improvisació està subjecta, però, a les pautes invariants que ha establert la tradició pel que fa a llibertat rítmica, afinació i or-

namentacions. Es tracta, doncs, d'un cant lliure, amb algunes restriccions, que hom ha vinculat al flamenco o a la jota d'estil aragonesa, per bé que amb el primer hi ha una diferència substancial: el flamenco es canta cap endins, amb el cantador fent un exercici d'introspecció emocional, mentre que el cant d'estil es canta cap a fora, exhibint ostentosament el virtuosisme vocal i tractant d'electritzar l'audiència amb la seua força i expressivitat.

La raó dels apel·latius numèrics donats a les varietats del cant queda per esbrinar —hi ha altres danses i tonades que reben una denominació semblant, com ara el dos i quinze o el set i déneu d'Algemés— encara que n'han estat relacionats, sense massa fonament, amb característiques coreogràfiques. La varietat més popular i més utilitzada és l'«u i dos»; l'«u», d'estructura harmònica més complexa, i l'«u i dotze», de major exigència interpretativa, es reserven per a ocasions de lluïment. Els bons afeccionats reconeixen la varietat que va a ser interpretada per la introducció musical que la precedeix. Malauradament, la decadència del cant ha fet que, en algunes ocasions, hom només pugua recórrer a aquesta introducció per reconèixer un estil, tanta és la uniformització que s'hi ha produït.

ELS CANTADORS

Una peculiar característica del cant d'estil, que el distingeix de les altres modalitats de cançó tradicional, és l'alt nivell d'especialització, i, fins i tot, de semiprofessionalitat, que han assolit els seus intèrprets i el motiu del qual s'ha de buscar en les privilegiades condicions vocals que requereix —com ara, per als homes, una tessitura que excedeix el límit agut del tenor— i en la dificultat que suposa l'aprenentatge de l'estil. Això ha dotat alguns cantadors de veritables dimensions mítiques, ha fet que sorgiren grups de segui-

V. BARRERA

Apa

dors que els professaren una admiració que transcendia l'àmbit d'allò anecdòtic i ha originat la formació espontània d'escoles de cant que han permès la perduració d'unes formes expressives que semblaven irrepetibles. A més, el fet que a les *guitarraes* els cantadors actuen habitualment en parelles ha suscitat el naixement de rivalitats proverbials, alimentades pels adeptes d'un i l'altre membre de la parella, que han contribuït, més encara, a la seua mitificació. *Carabina*, *Maravilla*, *Evaristo* o *el Mujero* són noms que pertanyen a aqueix imaginari col·lectiu de l'Horta de València que ara s'escola pels albellons de la globalització.

Carles Pitarch, màxim especialista en l'estudi del cant, ha agrupat els cantadors coneguts —des del darrer terç del segle XIX fins a l'actualitat— en cinc generacions artístiques. Dels anys vuitanta ençà s'ha anat conformant una sisena generació que, juntament amb els membres en actiu de la cinquena, constitueix l'elenc actual d'intèrprets. En són els més coneguts, entre d'altres, el *Xiquet del Carme*, *Victorieta*, *Pilareta*, *Flores*, *el Naiet* —un dels escassos practi-

cants de l'anomenat cant pla, o a l'antiga, més equilibrat i amb moltes menys ornamentacions— *Pastoret*, Josepa Blasco, Teresa Segarra i *Apa*. Aquest darrer s'ha distingit pel seu afany en superar l'anquilosament del cant assajant-ne algunes innovacions i tractant d'obrir-lo a públics més amplis. Fins i tot ha dedicat un «u i dotze» al poeta Vicent Andrés i Estellés, fet del tot inversemblant en un àmbit tan aferrat al tradicionalisme més roent:

Valencià, valent i honrat,
treballador, cult i noble,
de tot el món estimat.
Vicent Andrés i Estellés:
un poeta per a un poble.

DISCOGRAFIA

Per poder copsar el cant d'estil en totes les seues incommensurables proporcions caldria haver viscut a algun poble de l'Horta durant el darrer quart del segle XIX i haver assistit a una nit de guitarra amb *Carabina* i *Maravilla* o, uns quants anys després, amb *Evaristo*, *el Mujero*, *la Sabatereta* o *el Ceguet de Mar-*

xalenes, lluny dels escenaris, dels micròfons, de la mirada estranya, amb un versador desinhibit i un públic còmplice i entès. Descartada aquesta possibilitat, ens queda el consol dels documents sonors, dels discos «emprissionats», com deien els cantadors. Cal advertir, però, que el context de formalitat i transcendència amb què s'arrebossen coarta en certa mesura les interpretacions i, sobre tot, les lletres de les cobles, les quals arriben a cantar-se, fins i tot, en castellà, cosa gairebé sacrílega a ulls dels propis intèrprets. Sense ànim de ser exhaustius –algun dia hom n'hauria de fer un inventari complet–, hem realitzat la següent selecció de gravacions:

1. *Antologia del Cant Valencià d'Estil (1915-1996)*, Fonoteca de materials, vol. XXV i XXVI, 1997, EGT-La Màscara, 702-CD i 703-CD.

La Bíblia en vers del cant d'estil valencià, fruit de la tossuderia incansable de Vicent Torrent al front de la Fonoteca de Materials de la Conselleria de Cultura de la Generalitat Valenciana i indispensable per a qualsevol afeccionat a la nostra música popular. S'hi recullen 59 peces, executades per 46 intèrprets, en dos volums: al primer es reuneixen 29 gravacions, fins el moment pràcticament introbables, procedents de discos de pissarra de 78 r.p.m. editats per Emi-Odeon entre 1915 i 1947, filtrades i amb un so excel·lent, que ens permeten d'accedir al coneixement de cantadors seminals com *Evaristo* –el rei del cant valencià–, *la Sabatereta*, *el Mujero* –amb el seu insòlit nervi que esborrona en atacar crispadament els ornaments–, *el Torneret*, *el Ceguet de Marxalenes* –que ofereix la seua bellíssima exactitud interpretativa–, *el Moll*, *la Xata de Godella* o *el Xiquet de Paterna* –afusellat en guerra, es diu, per la seua irreverència versant. El segon volum aplega documents sonors de diversa procedència corresponents a les tres darreres dècades i ens facilita una panoràmica de la situació actual: l'elegant sobrietat del *Xiquet*

de Mislata, els refilets esmolats del *Xiquet del Carme*, la delicadesa eixuta de *Flores*, el senzill i admirat cant pla del *Naiet de Bétera*, el discutit i portentós barroquisme d'*Apa* o la dolçor gens almirada de *Teresa Segarra*. A més, algunes de les gravacions d'aquest segon disc han estat realitzades en viu a *guitarraes* i, per tant, conserven l'espontaneïtat i desinhibició pròpies del cant. L'edició inclou també tres estudis, que esdevenen la primera aproximació teòrica important que hom mai no ha realitzat al cant d'estil i el món que l'envolta.

2. *Folklore de España*. Valencia, 1971, Columbia C7108.

Gravat en una data anterior al 1961 –any en què morí el *Xiquet de Benaguasil*–, amb dipòsit legal del 1971 i possible data d'edició del 1974, conté dues interpretacions de l'«u» pel *Xiquet de Bétera* i, sobretot, pel *Sardinet de Bétera* que mereixen figurar al capdavant de qualsevol antologia. A més, s'hi recullen enèrgiques escomeses del *Requeni*, *Conxeta la del Mercat*, *José Mata*, *la Blanqueta*, *el Torrentí* i *el Xiquet de Benaguasil*. La meitat de la segona cara està dedicada al cant polifònic d'escola.

3. *Homenaje a Valencia*, 1971, Movieplay S-21.374.

Gravació destinada als valencians emigrats a Amèrica (Pitarch, 1999), on podem escoltar novament, entre d'altres, al *Xiquet de Bétera* qui, als seus 78 anys, continua essent una de les veus indispensables del cant valencià.

4. *Xiquet del Carme* i grup folklòric, *Folklore Valencià*, 1972, Columbia, CPS.9146

Bona oportunitat per gaudir de la veu de *la Serrana* o *el Pollastre* en un disc globalment poc atractiu –i no només per la portada–, que encara pot trobar-se al circuit de segona mà amb relativa facilitat.

5. Pastoret i rondalla 'u i dotze', *Cant Valencià*, 1981, Dial, 50.1556. [Reed. en CD: *Folklore de la Comunidad Valenciana*, vol. 2, 1995,

Dial, 96139].

Obrin el disc unes bones riberenques però la resta el componen dessustanciades interpretacions de les altres varietats, sense acompanyament de secció de vent, en una gravació de ranci regust faller, no debades s'inclou l'«Himne Falla Na Jordana».

6. Grup de Danses de Lo Rat Penat, *Arrails*, 1982, s.n., P002 [Reed. en CD: Ajuntament de València-EGT, 1997, 718-CD].

El millor disc de restauració de Lo Rat Penat, uns quants anys abans de l'època de les subvencions multimilionàries i la indigència artística. Amb Joan Blasco a la dolçaina, unes seccions de corda i vent ben vigoroses, i el *Xiquet del Carme* i *Victorieta Sousa* molt més en forma que en (la gravació indicada amb el núm. 4), trobem, barrejades junt a una miscel·lània de cançons i tonades, una bona mostra de les diverses varietats de *valencianes*.

7. *Alegries de l'Horta*, 1986, Xirivella Records, XCF-009

Casset antologat parcialment en (la gravació indicada en primer lloc) que ens apropa a l'extraordinària figura de Manuel Marzal, *el Xiquet de Mislata*, un dels darrers grans cantadors i versadors. També hi intervenen el *Manquet d'Alfara*, *el Xiquet del Túria* i *Roseta*.

8. Josep Aparicio, *Apa*, i Josepa Blasco, *Cant d'Estil*, 1987, Valdisc, C-013.

Josep Aparicio, *Apa*, és, sens dubte, el cantador més agosarat del moment: cada vegada que s'enfila pels costers de les *valencianes* hom pot preveure l'enèsim intent de trobar-ne una solució inèdita; per això no manca qui li retrau l'excés de «dibuixos i revoltes» que fa servir. L'acompanya la sempre poderosa *Josepa Blasco*.

9. «Especial Mare de Déu», *Historia de la Música de la Comunidad Valenciana*, vol. VI, 1993, EGT-Levante, 596-CX.

Semiocults en l'estrèpit del «tras-

lado» de la *Geperudeta* –Mare de Déu dels Desemparats— i l'«Himne de la Coronació», hom pot trobar-hi ajustades execucions de l'«u» (*Bahilo*), l'«u i dos» (*Apa*) i l'«u i dotze» (*Apa* i *Pepita de Russafa*).

10. «Cançons a la Geperudeta», *Historia de la Música de la Comunidad Valenciana*, vol. XII, 1994, Duplival-Levante, K7, DC-028-P3.

Una cara sencera de cant d'estil interpretat per *Fermín Pardo* i *Teresa Segarra*.

A banda d'aquestes gravacions de cantadors i cantadores semiprofessionals, es poden escoltar unes gens menyspreables interpretacions de cant d'estil realitzades per afeccionats a alguns treballs discogràfics de grups de restauració, com ara en els fàcilment localitzables:

11. Grup de Danses de Montcada, *Folklore Valencià*, 1982, Dial 50.1678 (reed. en CD: *Folklore de la Comunitat Valenciana* vol. 3, 1995, Dial, 96140)

12. Arracades, *Cançó*, 1996, Pro-música, k7, C-518

Finalment, també es poden resseguir els intents dels primers grups i solistes de nova cançó al País Valencià per integrar les *valencianes* al seu repertori –Pavesos (*A la nostra gent*, 1976, Movieplay S-32863; reed: 1991, Fonomusic, CD1132), Carraixet (*Beure, cantar i ballar*, 1978, Dial, ND-5024), Ovidi Montllor (*De manars i garrotades*, 1977, Edigsa, CM. 426)–, l'escadussera presència d'alguns cantadors als discos editats des dels circuits folk –*Trobada de Música del Mediterrani* (1981-1984), 1985, Difusió Mediterrània, s. ref. (*Apa* i *Josepa Blasco*, albaes; *la Serrana*, 'u i dos'; *Marineta*, 'u i dotze'); *Tradicionàrius*'95, 1995, Tram, TRM-0051-CD 2. (*Apa* 'u i dotze'). I la inclusió d'una peça per la de l'«u» en l'important treball d'Urbàlia Rurana i Primera Nota, *Folk Nou*, 1997, Tram, TRM 0069 CD.

Bibliografia bàsica

COLLADO I ÀLVAREZ, Josep Antoni. «Estudi del cant d'estil en l'actualitat», dins *El món del cant. Antologia del Cant Valencià d'Estil (1915-1996)*. Addenda. València: La Màscara, 1997, p. 36-68 i 72 (notes).

PITARCH I ALONSO, Carles. «En torno al «Cant Valencià d'Estil»: investigaciones y proyectos», comunicació presentada al III Congrés de la Societat Ibèrica d'Etnomusicologia, Benicàssim, maig de 1997.

PITARCH I ALONSO, Carles. «El Cant Valencià d'Estil: apunts per a un estudi conceptual i històric», dins *El món del cant. Antologia del Cant Valencià d'Estil (1915-1996)*. Addenda. València: La Màscara, 1997, p. 3-35 i 69-72 (notes).

PITARCH I ALONSO, Carles. «Proposta de creació d'un Museu del Cant Valencià d'Estil», dins *Actes del Primer Congrés d'Estudis de l'Horta Nord*, València: Centre d'Estudis de l'Horta Nord, 1999, en premsa.

REIG I BRAVO, Jordi. «Anàlisi Musicològica del cant d'estil», dins *Antologia del Cant Valencià d'Estil (1915-1996)*. Addenda. València: La Màscara, 1997, p. 26-156.

TORRENT I CENTELLES, Vicent. *La música popular*, València: I.V.E.I., Edicions d'Alfons el Magnànim, 1990, p. 63-67.